

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 262-272.
Geliş Tarihi-Received: 10.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 01.08.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1129074

**Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zamanın
Kiplik Görünümleri***

Modal Aspects of the Future Tense from Old Turkish to Turkish Spoken in Turkey

Derya YÜCEL ÇETİN**
Nesrin GÜNAY***

Öz

Dil, bir milletin genetiğidir. Sadece dili incelenerek o millet hakkında çok şey söylenebilir. Dönemlerin önemli eserlerini tarayarak biçim özelliklerini ve anlam alanlarını tespit etmek, dilimize ve tarihimize ışık tutmaktadır. Bu temel hedef göz önünde bulundurularak hazırlanmış olan bu çalışmada, Türk dilinde gelecek zaman bildirimini konusunda art zamanlı ve eş zamanlı bir inceleme yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve tarama modeli tercih edilmiştir. Taranan eserlerden elde edilen verilerden hareketle çalışmada sonuç olarak, asıl işlevi gelecek zaman bildirimini olan biçimbirimlerin Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren sadece gelecek zaman işleviyle kullanılmadığı görülmüştür. Bu biçimbirimler asıl işlevleri olan gelecek zaman bildiriminin yanı sıra istek, kesinlik, niyet, olasılık, tahmin, umutsuzluk gibi kiplik anlam alanlarına yayılan bir anlam yelpazesi oluşturmuştur. Bu anlam genişliğini sağlayan başlıca etken unsurlar; biçimbirimin kullanıldığı fiil kök veya gövdesinin anlam özelliği, cümlenin türü, metin ve anlatım türü, cümle ve cümleler üstü birimlerde kullanılan zarflar, zamirler, sıfatlar gibi anlam belirleyici dil bilgisi birimleridir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Türkçesi, gelecek zaman, kiplik, kip.

Abstract

Language is a "genetic" feature of a nation. A lot of things can be said about a nation by studying its language. Studying important works of different periods and identifying their form and semantic fields sheds light on our language and history. In this work, which has been written by taking this prime purpose into account, diachronic and simultaneous research about the expression of future tense in Turkish language has been conducted. In the study, qualitative research approach was adopted and scanning model was preferred. Consequently, it is revealed in this work that morphemes, whose primary function is future tense, have not been used only with this function since the first periods of Turkish language. These morphemes constitute a wide spectrum of meaning, including modality semantic fields such as request, certainty, intention, possibility, prediction and despair as well as their main function of expressing future

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı "Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, e-posta: deryayucelcetin@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0001-7608-5926.

*** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-posta: nesringunay@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1255-7549.

tense. The main factors which create this wide spectrum of meaning are meaning feature of root and body of verbs with which morphemes are used, the type of the sentence, the type of the text and narration, and grammar units which determine the meaning such as adverbs, pronouns and adjectives which are used in sentences and in units above sentences.

Key Words: Oghuz Turkish, future tense, modality, mood.

Giriş

Sokrates öncesinde ve Aristo'da zaman kavramı; hareket, düzenli hareket ve hareket sayısı kavramlarıyla birlikte anılmıştır. Düzenli ve sayılabilen bir harekete bakarak zamanı anlayabildiğimiz savunulmuştur. Zamanın ölçümü konusunda ise zamanın ölçüldüğü araç ile zamanı bir tutma eğilimi vardır. Zenon, zaman betimlemesinde, "an/şimdi" kavramını ortaya atar ve zamanı anların toplamı olarak görür. Zamanın en küçük birimi olan anda dahi bir yerden bir yere geçiş yani hareket olduğunu iddia eder (Serdar, 2007, s. 41). Aristo, artık olmayan geçmişle ve henüz olmayan gelecekle birleşik olan bir zamanın varlıktan nasibini almasının olanaksız olduğunu söyler. Daha sonra ise şimdiki ana değinerek bunun zamanın bir parçası olmadığını ancak zamanın öncelik ve sonralık açısından belirleyici olduğunu dile getirir. Aslında zaman, önce ve sonraya göre devinim sayıdır (Aristoteles, Augustine ve Heidegger, 2007, s. 15). Zaman kavramı daha sonra sadece felsefenin çalışma alanı olmaktan çıkmış, dilbilimin de çalışma alanı içerisine dâhil edilmiştir. Dilbilimde zaman konusu ikiye ayrılmıştır: gerçek zaman ve fiil zamanı.

Gerçek zaman, durmadan ve parçalanmadan akıp giden bölünmez bir bütündür. Smith'e göre (2005, s. 420) gerçek zaman, basit yapıda uzaya benzer, sınırlanmamış tek bir boyuttur. Uzay gibi gerçek zamanda da yerleşim için belirli bir sınır ya da yönlendirici bir nokta gerekir. Fiil zamanı ise konuşulan zaman ile bağlantılı olarak bir olayın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesine denir (Benzer, 2012, s. 13). Bu nedenle fiil zamanı Türkçede, dil bilgisinin biçimbirimlerine ihtiyaç duyar.

Türkçede zaman kavramı, birçok dilden farklı olarak geçmiş, şimdi, gelecek ve geniş zaman olmak üzere dört zaman bölümlenmesiyle incelenmektedir. Bu dörtlü ayırım, Türkçenin ilk dil bilgisi kitabı olan Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm* adlı eserinde görülmez (Karabacak, 2002). Kadri, Türkçede zamanı üç esas bölüm üzerinde incelemiştir. Bunlar: gelecek zaman (şîğa-i müstaḳbel 13-9, 40-9), şimdiki zaman (ḥāl 10-5, 11-6) ve geçmiş zaman (māzī 13-2, 13-8). Kadri, geniş zamanı (ḥāl-i ma'lum 170-12, 23-8) şimdiki zaman sınıflaması içerisine dâhil etmiştir. Günümüzde ise dil bilgisi kitapları zaman eklerini {-DI}, {-mİş}, {-(I)yor}, {-AcAk} ve {-Ar/-Ir} olarak ele alır (Oyar, 2008; Banguoğlu, 2011).

Çalışmanın araştırma nesnesi olan gelecek zaman, olay veya durumların konuşma anından daha sonraki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini gösterir. Gelecek zaman biçimbirimleri bildirme, zaman\anlam olarak ise gelecek zamanı ifade ederler. Gültekin'e göre (2006, s. 33) gelecek zaman ekleri, Türk dilinin başlangıcından günümüze kadar oldukça farklılık arz eden ve sıkça değişen şekil ve zaman eklerindedir. Tarihî Türk yazı dillerinde kullanılan gelecek zaman biçimbirimlerinden büyük bir çoğunluğu bugün kullanımda değildir.

Türkçede biçimbirimler, buna zaman ekleri de dâhil, temel işlevlerinin yanında bağlam içerisinde pek çok farklı anlamı ifade etmek için kullanılır. Çünkü anlama ve anlamlandırma konusunda eylemlere eklenmek üzere seçilen biçimbirimler, anlatılmak istenen durumun tam manasıyla ifadesinde her zaman yeterli olamamaktadır. Yapının yeterli olmadığı, anlamın da dâhil edilmesi gereken bu durumlarda 'kiplik' denilen kavram devreye girer. Biçimbirimler cümleyi anlamlandırmada temel bir işlev görüyormuş gibi dursa da kipliğin işlevi yabana atılmayacak kadar önemlidir. Aslında burada en çok

hataya düşülen nokta, kip ve kipliğin birbirinden tamamen ayrı kategoriler gibi düşünülmesidir. Kerimoğlu (2011, s. 71) bu görüşün doğru olmadığını, kip ve kiplik arasındaki ilişkinin kapsamlılıkla ilgili olduğunu dile getirir.

Kiplik terimi dil bilimi incelemelerinde ya olasılık ve zorunluluk ifadeleriyle ilgili olarak ya da konuşanın tutumunu bildiren ifadeleri kapsayan bir terim olarak kullanılmıştır. H. Narrog kiplik tanımlarını eleştirel çalışmalarıyla değerlendiren yazarlardandır. Konunun zorluğunu çeşitli yazarların ifadelerine de dayanarak dile getirir. Narrog çalışmasında (2005, Kerimoğlu 2011'den) Japon yazar Kudo'ya ait bir sözü paylaşır: 'Kiplik gramatik kategorilerin çöplüğüdür. 'Bu sözün, kipliğin tanımlanma gücünü ve derin anlama bakıldığında bütün gramer yapılarının kiplikle ilişkilendirebileceği görüşünü yansıttığı söylenebilir. Emeksiz (2008, s. 57), kipliği dillerde anlamın doğruluk değeri açısından olasılık veya gereklilik olarak kodlanması şeklinde tanımlamıştır. Kipliğin yalnızca yüklemi değil, bütün cümleyi kapsayan ve bakış açısını yansıtan anlamsal bir ulam olduğunu ifade ederken, kipi ise anlamsal ulamın dil bilgiselleşmiş biçimi olduğunu dile getirmiştir.

Araştırmacılar çalışmalarında kipliği işaret ettiği anlam alanına göre farklı tasnif etmiş ve genellikle gerçeklik-gerçek dışılık ile zorunluluk-olasılık şeklinde sınıflandırmıştır. Bu sınıflamaların altında olarak bilgi kipliği, önerme kipliği, kanıt kipliği, devinim kipliği gibi türler yer almaktadır (Palmer, 2001; Papafragou, 2000; Bybee, Perkins, ve PAgluica, 1994).

Geleneksel anlayışla sadece biçimden hareketle yapılan dil incelemeleri bağlamı ve anlamı dışarıda bırakması sebebiyle bir yönüyle eksiktir. Bu nedenle bu çalışmada biçimden hareketle eserler taranmış fakat bağlam odaklı yorumlamalar yapılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar geçen zaman içinde kullanılan gelecek zaman biçimbirimleri ve onlara yüklenen kiplik anlamlarının tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli, geçmişte ya da hâlihazırda var olan bir durumu olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma yöntemidir (Karasar, 2020).

Veri Kaynakları

Araştırma için taranan metinler, döneminin başyapıt sayılabilecek eserlerinden seçilmiştir. Eser seçiminde farklı metin türlerini esas almaya özen gösterilmiş, böylece farklı metin türlerindeki farklı kiplik anlam alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında taranan eserler ve araştırma içerisinde kullanılan kısaltmaları şunlardır: *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi* (AB), *Azerbaycan Dramaları* (AD), *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'lHakayık* (AH), *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri* (AHS), *Beş Şehir* (BS), *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet* (DH), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (DHK), *Dede Korkut Kitabı* (DK), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk* (DLT), *Eski Türk Şiiri* (ETS), *Gagavuz Destanları* (GD), *Âşık Paşa Garib-nâme* (GN), *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi* (GT), *Kutb'un Husrev ü Şirin'i* (HS), *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib* (KB), *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-din Rabgûzi Kışasü'l-Enbiyâ* (KE), *Kendi Gök Kubbemiz* (KGK), *Kuanşi İm Pular* (KİP), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi* (KT), *İslâm Mu'înü'l-Mürîd* (MM), *Şadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi* (MN), *Maytrisimit* (MS), *Nasreddin Hoca Fıkraları* (NH), *Orhun Abideleri* (OA), *Yunus Emre Divânı* (YED), *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ* (YZ).

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamına alınan örnekler tespit edilirken gelecek zaman biçimbirimli yapılar esas alınmış; ancak sadece cümle düzeyinde kalınmamış, anlam ve bağlamı ortaya koyan cümleler üstü birimler düzeyinde anlamlandırmalar yapılmıştır. Çalışmada, bağlam mümkün olduğunca yansıtılmaya çalışılmış, metnin tamamını çalışmaya dâhil etmek mümkün olamayacağı için sadece biçimbirimim geçtiği cümle ya da cümleler alınmış, fakat yorumlaması metin bağlamına sadık kalınarak yapılmıştır. Elde edilen örnekleri tasnif etme ve anlamlandırma aşamasında Palmer'in (2001) kiplik sınıflandırması bilgi kipliği, kanıt kipliği, yükümlülük kipliği ve devinim kipliği başlıkları altındaki kiplik anlam alanları kapsamında anlamlandırma tasnifleri de yapılmıştır. Bu anlamlandırmalarda zarf, zamir, cümle türü ve metin türü gibi etken unsurların önemine de dikkat çekilmiştir.

Bulgular

Köktürk Türkçesi Dönemi

ötük(e)n yir ol(u)r(u)p (a)rk(i)ş tirk(i)ş is(a)r n(e)ñ buñ(u)g yok ötük(e)n yış ol(u)rs(a)r b(e)ñgü il tuta ol(u)rt(a)çı s(e)n (OA/KT,Gy8)

"Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin."

Örnekte 'beñgü' zaman zarfı ile eylemin sürerliği ve kesinliği vurgulanmıştır. Eylemin gerçekleşmesi bir şarta bağlanmış olup şartın yerine getirilmesi durumunda eylemin gerçekleşmesinden şüphe duyulmadığı görülmektedir.

türük bod(u)n ölt(e)çi s(e)n (OA/KT,Gy8)

"Türk halkı öleceksin."

Korkmaz (2009, s.623), gelecek zaman kipinin asli görevi olarak yapılacak işin niyet hâlinde olsa bile gerçekleşmesinin kesinlik anlamı vurguladığını dile getirir. Alınan bu örneğin de bağlam içinde kesin bir yargı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu kesinlik anlamı, yükümlülük kipliğinin bilgi kipliğine dönüşme çizgisinde olması ile ilişkilidir.

türük bod(u)n öls(i)k(i)g (OA/KT,Gy6)

"Türk halkı öleceksin."

Anlam itibarıyla yukarıdaki örnekten hiçbir farkı olmadığı düşünülen bu cümlede, eylemin farklı bir gelecek zaman biçimbirimi ile çekimlendiği görülmektedir. Gelecek zamanı ifade etmek için aynı sözlükbirimlerle kullanılan bu iki farklı biçimbirim eldeki bilgiler ışığında ayırdı yapılamayan fakat farklı işlevler için kullanılan şekiller olabilir.

Tabğaç Oğuz Kıtañy bu üçegü qabı[s]ar kaltaçı biz (OA/T,Gy6)

"Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse kala kalacağız."

Bu örnekte şarta bağlı yönelik bir tahminde bulunulmuş ve tahminin gerçekleşmesi söz konusu olan üç milletin birleşmesi şartına bağlanmıştır. Cümlede çaresizlik kiplik anlamı ağır basmaktadır. Cümlede, sadece Çin Oğuz, Kıtay isimlerinin sayılması ile yetinilmeyip 'bu üçegi' gönderimi ile dış gücün anlamının pekişmesi ile 'biz' öznesinin çaresizliği vurgulanmıştır. Bu nedenle birebir aktarımda, "kala kalacağız" ifadesi yer almamakla birlikte çaresiz vurgusu için kullanımı tercih edilmiştir. Cümlede dıştan gelen etkinin öznenin devinimindeki etkisini ifade eden devinim kipliği anlam alanı dikkat çeker.

ürük (a)mtı bod(u)n b(e)gl(e)r bödke kör(ü)gme b(e)gl(e)rgü y(a)ñ(ı)lt(a)çı siz (OA/KT,Gy11)

"(Ey) sadık Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?"

Kağanın Türk beylerine ve halkına hitap ettiği bu retorik soru örneğinde, anlam olarak şüpheye yer verilmediği ve 'yanılma' eyleminin gerçekleşmeyeceği bu sözde soru ifadesiyle gösterilmektedir. Burada söz sanatı yapılarak 'siz asla yanılmayacaksınız' kesinlemesiyle bilgi kipliği anlam alanı vardır.

sü yorılım tideçi unamañg (OA/T,Ky11)

"Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin."

Gelecek zamanın çoğunlukla kullanılan kesinlik anlamının yanı sıra şüphe, ihtimal, tahmin ve kabullenme gibi ifadeleri anlatmak için de kullanıldığı bu örnek vasıtasıyla da görülmektedir. Bu cümlede gelecek zamanın bilgi kipliği anlamı vardır.

Uygur Türkçesi Dönemi

ratnaşiki burkan-tın alkış alıp.

alğay men sansar-tın sini. (ETŞ/11,118)

"Ratnaş'ikhin burkanın duasını alıp, seni samsāra'dan çekip alacağım."

Dinî metinlerin toplandığı 'Eski Türk Şiiri' adlı kitaptan alınan bu örnekte eylemin gerçekleştirileceğine dair bir vaat olduğu dikkat çekmektedir. Bu vaadin gerçekleşme olasılığının güçlü bildirim gelecekle zaman biçimbirimi ile ifade edilmiştir. Burada 'ben' öznesi bir dış gücü yansıtır ve 'sen' öznesinin durumunu değiştirmede etken unsurdur. Olasılığın güçlü olduğu bilgi kipliği değerindedir.

miñ ban-ça ırak barmış kişiler birle körüşgey-sen iki köñül birikip altın itig ilgiñde tutğay-sen (ETŞ/35,126)

"Çok uzaklara gitmiş insanlar ile görüşeceksin, iki gönül birleşip, altın süsü elinde tutacaksın."

Bu dizelerin bağlamı dikkate alındığında şiirde fal tabiri yapıldığı görülmektedir. Geleceğe yönelik tahminlerin yapıldığı fal tabirlerinde gelecek zaman biçimbirimlerinin kullanılması olağan bir durumdur. Bağlama bağlı olarak dizelerde bilgi kipliğine dayalı kehanet ve tabir kiplik anlamları vardır.

ol bodisvt sizlerke korğunçsuz buşı birgey (KİP/11,53)

"Bu bodhisattva size korkusuz kurtuluş (buşı) verecektir."

Dinî metinlerde gelecek zaman kullanımına daha çok gelecek zamanın kesinlik kiplik anlamı ile rastlanmaktadır. Dinî bir metin olan Kuanşi im Pusar'dan alınan bu örnekte de bahsedilen kullanım görülmekte ve eylemin gerçekleşmesinde ihtimale yer verilmediği anlaşılmaktadır.

mini tapınıp udunup uluğ edgüke tegdeçiler (MS/144,5)

"Bana tapınıp büyük üstünlüğe ulaşacaklar!"

Cümlede neden-sonuç bağı vardır. Birinci kısmın kişisi birinci teklik, asıl cümledeki kişisi ise üçüncü çokluk şahıstır. Bu nedenle dış etkene bağlı bir eylem ifadesi söz konusudur. Cümlede vaat etme kiplik anlamı vardır.

ol yeg bolgay üçägü, birläk(i)yäölsär biz (AB/352)

"Üçümüz beraber ölseydik daha iyi olacaktı."

Biçim olarak ek eylemin görülen geçmiş zamanı görülme de anlam olarak bunun ifade edildiği bağlamdan çıkarılmaktadır. Şart kipinin ardından gelen gelecek zaman ifadesi, yapılmamış bir şartı gerçekleşmemiş bir olaya bağlamaktadır. Cümlede pişmanlık kiplik anlamı sezdirilmektedir.

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Ömrüm âhir bolğanda ne kılğaymen Hudâ yâ

Cân alğuvçı kelgende ne kılğaymen Hudâ yâ (DH/28,1-2)

“ömrüm sonra erdiğinde ne eylerim Allah’ım;

can alıcı geldiğinde ne eylerim Allah’ım?”

Geleceğe yönelik endişe içinde yazılmış olan bu dizelerde Tanrı’ya sesleniş söz konusudur ve dinamik kipliğe bağlı kaygı kiplik anlamı ağır basmaktadır.

otuz yığmışın yandru aldı eliğ

negükılğay altmış tegürse eliğ (KB/368)

“Otuzun yığdığını elli geri aldı

altmış elini değdirirse ne yapacağım?”

Üçüncü teklik şahıs ile çekimlenmiş {-GAY} biçimbirimi doğrudan birinci teklik şahsa gönderim yapmıştır. Monolog şeklinde söylenmiş olan bu sözlerden devinim kipliği alt başlığında çaresizlik kiplik anlamı ağır basmaktadır.

seniñ malıñ ol mal aşındurdukuñ

sañaahasret ol tek tutup turdukuñ

bu kün kendü süçüg bu tirmek saña

açığ bolğa yarın koäup bardukuñ (AH/436)

“Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır; elinde tuttuğun (mal ise), senin için ancak hasrettir; bugün toplamak senin için tatlıdır; (fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.”

Atebetü'l-Hakayık'ta gelecek zaman için kullanılan {-GA} biçimbirimine sadece bu örnekte rastlanmıştır. Örnekte gelecek zaman 'yarın' zaman zarfı ile birlikte kullanılarak anlam güçlendirilmiştir. Arat (1992) metni Türkiye Türkçesi aktarırken bu biçimbirimi{-r} ile karşılamayı tercih etmiştir. Fakat bağlama bakıldığında burada gelecek zaman anlamı vardır. Gelecek zamanın en çok kullanılan kiplik anlamlarından kesinlik-değişmezlik anlamı bu dizelerde hâkimdir. Gelecek zamanın bu vurgulu kesinlik anlamı âdeta genel bir kural olarak sıralanmış durumları vurgular. Geniş zaman kurala bağlı aktarımları aktarmaya en uygun kip türüdür.

Harezmi Türkçesi Dönemi

anıñ ol yüzinge

siyâsetni yürütgeymen tiyü şâh

bu söz özre telim ant içti nâgâh (HŞ/17,16-18)

“Onun o yüzüne siyasetini yürüteceğim deyip şah bu söz üzerine zamansız pek çok ant içti.”

İç içe birleşik cümle örneği olan bu dizelerde, kişinin geleceğe yönelik niyeti kesinlik çerçevesinde kiplik anlamı olarak verilmektedir.

yâ Resülallâh kıyâmat kün bolsa âvş yer yarılıp avval gürdın çıkğan sen bolğay-sen (NF/89,4)

“Ya Resulallah! Kıyamet günü geldiğinde yer yarılp mezardan ilk çıkan sen olacaksın.”

Cebrail aleyhisselam ve Resulallah arasındaki karşılıklı bir konuşmadan alınan bu cümlede, Resulallah'ın kıyamet gününde gerçekleştireceği kesin bir eylem Cebrail aleyhisselam tarafından dile getirilmektedir. Bu durum cümleye kesinlik değişmezlik kiplik bildiren yükümlülüğün genellemeye dönüşmüş biçimi olan bilgi kipliği anlamı katmaktadır.

İlähi, ol belâ bërmişde sen biziñ birle bolğay mu-sen? (KE/10v,20)

“Allah’ım, o bela verildiğinde sen bizimle olacak mısın?”

Gelecek zaman biçimbirimi bu cümlede soru edatı ile birlikte kullanılmıştır. Yöneltilen bu soru vasıtasıyla kişinin Allah’tan bir beklenti içinde olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle cümlede gizli bir istek ve beklenti kiplik anlamları vardır.

Yaraş bu bağı baş birle iy yār

kim uş tün bardı bu kün kalmayısar (HŞ/194,33-34)

“Ey sevgili! Bu kalbi bütün gücünle islah et ki (o kalp) dün vardı bugün olmayacak.”

Zaman zarfları sayesinde dizelerdeki geçmiş ve gelecek anlamları perçinlenmiştir. Kiplik anlamı açısından bağlama bakıldığında güçlü olasılık anlamı dikkati çekmektedir.

Eski Oğuz Türkçesi Dönemi

eytdi bir yıl yatısardur ol tamām

bir yıldan şoñra anı sultān kılam (YZ/0658)

“Dedi ki: O, tam bir yıl zindanda yatacak ve ben onu bir yıldan sonra sultan yapacağım.”

Beyit içerisinde gelecek zaman için iki ayrı gelecek zaman biçimbirimi kullanımına daha önceki dönemlerde de şahit olunmuştur. Bu durum, gelecek zamanı karşılayan ekler arasında bir geçiş dönemi olduğunun göstergesi sayılabilir. Bu beyitte gelecek zaman için hem {-IsAr} hem de {-A} biçimbirimi kullanılmıştır. Beyitte istek ve niyet kiplik anlamları vardır.

Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi (DK/185,1)

“Yarenler atam öldü, ben kaldım. Yerini yurdunu tuttum. Yarın birgün ben öleceğim, oğlum kalacak. Bundan daha iyisi yoktur ki yaşarken gel seni evlendireyim, dedi.”

‘Yarınki gün’ zaman zarfının da yardımıyla {-A} biçimbiriminin gelecek zaman işleviyle kullanıldığı anlaşılan bu örnek, hayatın kaçınılmaz sonu olan ölümün bir gün mutlaka geleceğinden söz ettiği için değişmezlik ve kesinlik kiplik anlamlarına sahiptir.

Bini kılduñ dürlü ni’metden faqýr Kāmu yirden olısar ben haqýr (GN/821,7)

“Fakat beni her türlü nimetten uzak tuttuğundan dolayı, öteki yerlerden aşağı derecede kalacağım.”

Alınan beyit anlam boyutuyla incelendiğinde, birbirine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlı iki cümleden oluştuğu dikkat çekmektedir. Türlü nimetlerden mahrum kalan kişinin düşmüş olduğu durumdan hoşnut olmaması kiplik anlamı açısından yakınmaya işaret etmektedir.

İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ biglerin üstüne yığınak itgil, aç görseñ toyurgıl, yalnızak görseñ tonatğıl, borçluyı borçından kırtarğıl, depe gibi et yağ göl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hācet dile, ola kim bir ağızı du’ālınuñ alkışı-y-ile Tañrı bize bir batman ‘ayal vire didi. (DK/81,5)

“İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerinin üzerine yığınak et, aç görseñ doyur, çıplak görseñ donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yağ göl gibi kırmız sağdır, büyük toy eyle, dilek dile, ola ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize bir çocuk vere, dedi.”

Dede Korkut Hikâyeleri’nden alınan bu örnek, emir kipi ile çekimlenmiş sıralı cümlelerden oluşmaktadır. Bu cümleler gelecek zaman ile çekimlenmiş bir cümle ile nihayet bulmuştur. Gelecek zaman çekimli eylemin gerçekleşmesi, verilen emirlerin yerine getirilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Emirler yerine getirildiğinde eylemin gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olacaktır. Bu nedenle cümlede olasılık kiplik anlamı vardır.

Yavricaklarımız bisleyüp, bâliğ olup uçurduğumuz vakt ol tavşancıl geliser, gözümüze karşı yavricaklarımız vurup yiyiser. (MN/271,24-25)

“Yavrucaklarımızı besleyip ergen olup uçurduğumuzda o tavşan gelecek, gözümüzün önünde yavrucaklarımızı vurup yiyecek.”

Bu cümlede sırası ile neden-sonuç bağı ile birbirine bağlı ifadeler vardır. Bilgi kipliğine bağlı güçlü olasılık anlamı mevcuttur. Gerçekleşmesi güçlü olasılığa bağlanan eyleme bağlı olarak, metin üreticisinin kaygı durumu dile getirilmiştir.

şeytân eyitdi: bu işi terk eyle, beni kesmekden saña fâyide ne ola? (MN/241,33)

“Şeytan (şöyle) dedi: Bu işi terk et, beni kesmekten sana ne fayda gelir?”

Burada retorik soru kullanımının amacı anlamı güçlendirmek değildir. Derin anlam ‘Beni kesmekten sana fayda gelmez.’ biçimindeki çıkarsamaya bağlıdır. Bu çıkarsama, kesinlik bildiren bilgi kipliği özelliği taşır.

Türkiye Türkçesi Dönemi

Bak, bacağın iyi olsun, futbol oynayacaksın! (DHK/107,25)

Çocuğun bacak ameliyatı geçirip hastanede yattığı sürede doktor ile aralarında geçen bir diyalogdan alınan bu örnekte, teselli anlamının ağır bastığı görülmektedir.

O da gülüyor. “Vay! Sen Berlin’e mi gideceksin?” diye alay ediyor. (DHK/59,1)

İkinci teklik şahıs ile çekimlenen bu soru cümlesinin, cümlenin bağlamı da dikkate alındığında alay kiplik anlamı taşıdığını görülmektedir. ‘Vay’ ünlemi bu anlamı güçlendirmektedir.

Vatanda korkulu rü’yâ içindeyiz, gerçek. Fakat bu çok süremez, mutlakâ şafak sökecek. (KGK/44,11)

Cümlede kesinlik anlamı ‘mutlaka’ durum zarfıyla desteklenerek hiçbir olasılığa mahal vermeyecek şekilde ifade edilmiştir.

Yamandır Paris be... Bir daha göremeyeceğiz. (DHK/54,18)

Umutsuzluk anlamının iyiden iyiye hissedildiği ve devinim kipliğinin tipik kullanımını yansıtan bu örnek birinci çokluk şahsın olumsuz şekli ile çekimlenmiştir.

Müsaade ederseniz ben bu gece eve gideceğim. (DHK/81,7)

Yukarıda şart ifade eden cümle aslında nezaketen söylenmiş olup ‘git-’ eyleminin istek ve niyet anlamını güçlendirmiştir.

Büyük Harp’ten önceki yıllarda Erzurum’da yaşayan Kolağası Ali Rıza Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar tamamiyle diske ve tele alınmışsa Faruk Kaleli’ye borçlu kalacaktır. (BŞ/56,31)

Bildirme eki ile birlikte kullanılan bu gelecek zaman çekiminde ihtimalin gerçekleşmesine dayalı gereklilik anlamı vardır.

Oğuz Grubu Lehçeleri (Gagavuz, Türkmen ve Azerbaycan Türkçesi)

Heç meslehet yohdur! Atı beri çek, geleceym! (AD/13,18)

“Konuşulacak başka bir şey yok! Atı beri çek, geleceğim!”

Sözü söyleyenin yapacağı eylem ile ilgili kararlılığı daha öncesinde emir kipiyle çekimlenmiş cümlelerin de yardımıyla açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu nedenle cümlede kararlılık kiplik anlamı vardır.

Min türli fenni sūrawlar bireçekmin. (NH/164,5)

“Ben çeşitli ilmî sorular soracağım.”

Akşehir’e başka ülke âlimlerinden bir filozofun gelip orada bulunan hocalar ile yarışmak istediğini söylemiştir. Nasıl yarışacağını bu cümle vasıtasıyla dile getiren filozof gelecek zaman çekimlenişini niyet kiplik anlamıyla kullanmıştır.

Bu padişaha-hanum evleneceymiş sade te ona, angısı onun kalesinin üstündən atlı uçaceymış, onun taa da üüsek sarayının üstündən bayraa oklan düşüreceymiş hem angısı onun etmiş bin kuvetlisini enseycemiş. (GD/108,16-18)

“Bu kraliçe, kalesinin üstünden atıyla uçacak, sarayının üstündeki bayrağı okla düşürecek ve yetmiş yiğidini yenecek biriyle evlenecektir.”

Örnekte, kraliçenin evleneceği şahsın yapması gerekenler sıralanmıştır. Evlenme koşulu bu şartları yerine getirebilmesine bağlandığı için cümlede yeterlilik kiplik anlamı vardır denilebilir.

Siniñ ebiyiñ kız, babañ yigit bulgaç ta, dünya biteçek, dip cavap birgen. (NH/137,14)

“Ninen kız, deden genç delikanlı olduğu zaman kıyamet kopacak, diye cevap verir.”

Bu örnek, kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna Nasreddin Hoca’nın verdiği cevaptır. Nasreddin Hoca, karşısındaki ile dalga geçer bir tavırdaki cevap vermiş bu da gelecek zamana alay kiplik anlamı kazandırmıştır.

Sonuç

Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine gelecek zaman biçimbirimlerini tespit ederek bunlara yüklenen kiplik anlamlarını inceleme amacıyla hazırlanan bu çalışmada dönemlerinin başyapıtı sayılabilecek 26 eser taranmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Türk dilinin tarihî dönemlerinde gelecek zaman bildirim için farklı biçimbirimler kullanılırken çağdaş Oğuz kolu lehçelerinde gelecek zaman çekimleniş tek bir biçimbirim vasıtasıyla yapılmaktadır. Dönemlere göre kullanılan biçimbirimler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Türkçesinin Çağdaş Kollarında Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimleri

	{sIK}	{DAçI }	{GAy}	{çI}	{GA}	{GU}	{-IsAr}	{-A}	{GAlIr/- KAlIr}	{AcAk}
Köktürk T.	X	X		X						
Uygur T.		X	X						X	
Karahanlı T.		X	X		X	X			X	

Harezmi T.			X		X	X	X			
Eski Oğuz T.		X					X	X	X	X
Türkiye T.										X
Azerbaycan T.										X
Türkmen T.										X
Gagavuz T.										X

Çalışmada temel işlevi gelecek zaman olan biçimbirimlerin Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren sadece gelecek zaman işleviyle kullanılmadığı görülmüştür. Bu biçimbirimler asıl işlevleri olan gelecek zaman bildirimlerinin yanı sıra istek, kesinlik, niyet, olasılık, tahmin, umutsuzluk gibi kiplik anlam alanlarına yayılan bir anlam yelpazesi oluşturmuştur.

Kiplik işaretleyicileri; biçimbirimin kullanıldığı fiil kök veya gövdesinin anlam özelliği, cümlenin türü, metin ve anlatım türü, cümle ve cümleler üstü birimlerde kullanılan zarflar, zamirler, sıfatlar gibi dil bilgisi birimleridir.

Şarta bağlı gelecek zaman kullanımında, gelecek zamanın genellikle geniş zamana gönderim yaptığı tespit edilmiş ve bu kullanımın başlangıçtan günümüze hemen her dönemde varlığı dikkati çekmiştir.

Bu çalışmanın sonuçlarından hareketle araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

Çalışmada Oğuz Türkçesinin art zamanlı incelemesi yapılırken Eski Oğuz Türkçesinden sonra Türkiye Türkçesine geçilmiş ve arada kalan beş yüz yıllık Osmanlı Türkçesi dönemini atlanmıştır. Bunun nedeni, incelenen Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde konu ile ilgili bir hayli örnek çıkmasıdır. Bu durum, çalışmanın hacmini epey arttıracak ve makale formatının dışına çıkılmasına sebep olacaktır. Ancak elde edilen verinin bolluğu bu alanda ayrı bir çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışmada Türkçenin Oğuz kolu incelenmiştir. Türkçenin diğer kolları üzerinde yine bu alanda yapılacak incelemelerle Türkçenin gelecek zaman biçimbirimleri ve kiplik anlamları hakkında bütüncül bir değerlendirme sunmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneci/ Atabetü'l Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aristoteles, Augustinus ve Heidegger (2007). *Zaman kavramı* (Çev. S. Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Bybee, J., Perkins, R., ve Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Emeksiz, Z. E. (2008). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. *Dil Dergisi*, (141), 55-66.
- Gültekin, M. (2006). Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (20), 33-59.

- Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Narrog, H. (t.y.). Modality, Mood, and Change of Modal Meanings: A New Perspective. *Cognitive Linguistics*, 16(4), 677-731.
- Oyar, A. (2008). (Biçim Bilgisi. L. Doğan içinde), *Üniversiteler İçin Türkçe Yazılı ve Sözlü Anlatım* (s. 75-108). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafraçou, A. (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*. Amsterdam; New York: Elsevier.
- Serdar, F. (2007). *Aristoteles'in Doğa Felsefesinde Zaman Kavramı*. Lisans Bitirme Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.
- Smith, C. S. (2007). Tense and Temporal Interpretation. *Lingua*, 419-436.